

ÇALIŞMANIN YAPAY ZEKÂyla DÖNÜŞÜMÜNE DAİR ANLATILAR: GELECEK SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Anlam Filiz¹, Neşe Voyvoda Keskin²

Öz

Bu makalenin amacı yapay zekâyla beraber çalışmanın dönüşümüne dair küresel alanda oluşturulan gelecek tahayyüllerini incelemektir. Makale bu incelemeyi Türkiye’de sosyolojinin bir alt alanı olarak henüz varlık göstermeyen gelecek sosyolojisi çerçevesinde yaparak alana katkı sağlar. Böylece Türkiye sosyolojisine hem yapay zekâ ve çalışma hayatının dönüşümü konularında uluslararası düzeyde yapılan araştırmaları hem de gelecek sosyolojisi alanını tanıtmayı hedefler. Bu sayede, yapay zekâ konusunda son zamanlarda oluşmaya başlayan literatüre katkı yapmayı hem de Türkiye sosyolojisinde gelecek sosyolojisine bir giriş niteliği sağlamayı amaçlar. Makalede küresel kurumların raporlarında yapay zekânın çalışma hayatına gelecekte getireceği değişikliklerin nasıl tartışıldığı incelenecek, bu bağlamda iş gücünün dönüşümü üzerine oluşturulan gelecek tahayyülleri gelecek sosyolojisi literatürü çerçevesinde değerlendirilecektir. Bunun için küresel alanda yapay zekâ konusunda söylem yaratma gücü olan üç kurum ve grup seçilmiştir. Bunlar, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ev sahipliğinde çalışmalar yürüten ve farklı alanlardan uzmanlardan oluşan Yapay Zekâ Küresel Ortaklığı (GPAI)’dır. Makalenin kullandığı metodolojik yaklaşım küresel kurumlar tarafından oluşturulan gelecek senaryosu çalışmalarını metin analizi yoluyla yapışöküme uğratmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yapay Zekâ, Çalışma Hayatı, İşin Geleceği, Gelecek Sosyolojisi, Gelecek Anlatıları

¹ Türk Alman Üniversitesi, anlamfiliz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5415-7156

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, nese.voyvoda@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1371-9893

NARRATIVES ON THE TRANSFORMATION OF WORK THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: AN EXAMINATION IN THE FRAMEWORK OF THE SOCIOLOGY OF FUTURE

Abstract

The purpose of this article is to examine the future imaginations regarding the transformation of work through artificial intelligence created in the global arena. The article contributes to the field by making this analysis within the framework of the sociology of future, which does not yet exist as a subfield of sociology in Turkey. Thus, it aims to introduce the international research on artificial intelligence and the transformation of working life as well as the field of the sociology of future to Turkish sociology. In this way, it aims to contribute to the literature on artificial intelligence that has recently begun to form and to provide an introduction to the sociology of future in Turkish sociology. The article will analyze how the reports of global institutions discuss the changes that artificial intelligence will bring to working life in the future, and in this context, future imaginations focusing on the transformation of the workforce will be evaluated within the framework of the literature on the sociology of the future. For this purpose, three institutions and groups that have the power to create discourse on artificial intelligence in the global arena were selected. These are the International Monetary Fund (IMF), World Economic Forum (WEF) and Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI), which is hosted by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and which consists of experts from different fields. The methodological approach used in the article is the deconstruction of future scenario studies created by global institutions through text analysis.

Keywords: Artificial Intelligence, Working Life, Future of Work, Sociology of the Future, Future Narratives

1. GİRİŞ

Yapay zekâyla beraber çalışma hayatının gelecekte nasıl şekil alacağı hem kamusal tartışmalarda hem de çalışma ekonomisi ve çalışma sosyolojisi alanlarında gittikçe daha fazla incelenen bir soru haline gelmiştir. Türkiye’de de “otomasyon ve dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla” beraber 2030 yılına kadar 7.6 milyon civarında bir iş gücü yitimi ihtimali öngörülmektedir (Adaş ve Erbay, 2022, s. 330). Yapay zekâ konusu Türkiye sosyolojisinde henüz yeni yeni ele alınmaya başlamış; araştırmacılar bu yeni alana literatür değerlendirmeleri ve gelecek öngörülerıyla önemli katkılar sunmuşlardır (Adaş ve Erbay, 2022; Bozkurt ve Gürsoy, 2023; Derin, 2023; Diktaş, 2023; Ersözlü, 2023; Gezgin, 2023; Özbey, 2023; Uyanık, 2022). Bu yeni ortaya çıkan sosyolojik araştırmalar arasında yapay zekâyla çalışma hayatının dönüşümü henüz merkezi olarak ele alınmış bir konu değildir. Bu makale, bu yeni oluşmakta olan sosyolojik yazına yapay zekâyla beraber çalışma hayatının dönüşümünü gelecek sosyolojisi çerçevesinde inceleyerek katkı sağlamayı amaçlar. Makale, Türkiye’de ve Türkçe yazında henüz kendisine yer edinememiş olan gelecek sosyolojisi alanını da Türkiye sosyolojisiyle tanıştırmayı amaçlamaktadır. Makale bunu yapay zekânın çalışma hayatına ve işgücü piyasasına etkisi üzerinden kurulan gelecek tahayyüllerini inceleyerek yapmayı hedefler.

Gelecek sosyolojisi; iklim krizi, dijitalleşme, akıllı kentler, iş hayatındaki dönüşümler gibi toplumsal ilişkileri gelecekte yeniden şekillendireceğine inanılan konulara odaklanan bir alan olarak uluslararası sosyoloji yazınında önemli bir yer almaya başlamıştır. Alan son yıllarda geleceğe dair anlatıların incelenmesinin önemine dikkat çekmiş (Bazzani, 2023); bu anlatıları oluşturabilmenin kendisinin aktörlerin iktidar ilişkileri içindeki konumlarıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda aktörler geleceğe dair öngörülerde bulunarak ve bu sayede geleceğin şekillendirilmesi için stratejiler geliştirerek toplumsal güç elde edebilirler (Urry, 2016). Makalede gelecek sosyolojisi alanında geliştirilmiş olan “geleceksizlik” (Tutton, 2023) kavramı kullanılarak, küresel kurumların gelecek anlatılarının hangi toplumsal aktörlerin çıkarlarını, gereksinimlerini ve arzularını, hangi aktörlerin pahasına gözettiği yorumlanacaktır. Bu çerçevede yapay zekânın yol açtığı dönüşümler oluşacağı varsayılan büyük işsizlik dalgasına ve “büyük bilinmeyen” olarak kavramsallaştırılan, otomasyona uğrayıp uğramayacağı henüz kesin olmayan ve bu nedenle de gelecekleri bugün alınacak kararlara bağlı olan meslek gruplarına (GPAI, 2023, s. 5) vurgu yapılacaktır.

Geleceği şekillendirecek en önemli yenilikler arasında sayılan yapay zekânın çalışma hayatına etkisine dair uluslararası kuruluşlar tarafından yazılan raporlar önemli anlatı kaynakları olarak ortaya çıkar. Bu anlatı kaynakları küresel güç ilişkileri içinde önemli noktalarda konumlanmış bu kurumların küresel geleceği nasıl tahayyül ettiklerini gözler önüne serer. Böylece de hangi yaklaşımlarla, hangi tür değerleri gözeterek gelecek imgeleri oluşturduklarını gösterirler. Bu nedenle uluslararası düzeyde

önemli üç oluşum olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ev sahipliğinde çalışmalar yürüten Yapay Zekâ Küresel Ortaklığı'nın (GPAI) yapay zekâ ve çalışmanın dönüşümüne odaklanan raporları seçilmiş, bu raporların geleceğe dair nasıl anlatılar sundukları incelenmiştir. Bu raporlar sırasıyla şunlardır: "Gen-AI: Yapay Zekâ ve Çalışmanın Geleceği" (IMF), "İşlerin Geleceği 2023" (WEF), "Çalışmanın Geleceği Çalışma Grubu Raporu 2023" (GPAI).

Makalenin kullandığı metodolojik yaklaşım küresel kurumlar tarafından oluşturulan gelecek senaryosu çalışmalarını (scenario studies) metin analizi yöntemiyle ele almaktır. 20. yüzyılda sosyoloji, felsefe ve antropoloji gibi disiplinlerde etkili olmaya başlayan dilsel dönemeç (linguistic turn) insanı anlamaya yönelik çabada dilin rolünü analize dâhil etmektedir (Steiner, 1998). Dilsel dönemeç sosyolojik analizde örneğin Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın toplumsal gerçekliğin nasıl kurgulandığına dair soruşturmalarında cinsiyet rollerinde, ırk kavramının üretiminde, ekonomik sistemlerde ve gündelik hayatta dilin rolüne verilen dikkatte kendisine yer bulmuştur (Berger ve Luckmann, 1991). Michel Foucault'nun (2014) da dile yönelttiği dikkati söylem analiziyle (discourse analysis) ilişkilidir. Söylem analizi metinlerin yalnızca nasıl yorumlandığıyla alakalı değildir; dil ve iktidar arasında kurulan ilişkide iktidara uyumlu özne, nesne ve bilgi pratiklerinin nasıl sistematik olarak inşa edildiğini ortaya çıkarmayı içermektedir (Foucault, 2014). Foucault'nun bilgi üretiminde söylem ve iktidar arasındaki ilişkiye yaptığı vurguda da olduğu gibi metin analizi, dili yalnızca iletişim aracı olarak ele almanın ötesinde, toplumsal hakikatin/gerçekliğin ve anlamın dilde nasıl kurgulandığını, yayıldığını ve bu kurguların iktidar yapılarıyla nasıl iç içe geçtiğini anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Norman Fairclough, dili eleştirel söylem analizi yoluyla (critical discourse analysis) sosyolojik analize dâhil etmesinde iki nedenden bahsetmektedir: ilki dilin "iktidar ilişkilerinin inşasında, sürdürülmesinde ve değişiminde dilin hafife alınan gücüne" dikkat çekmektir (Fairclough, 1989, s. 1). İkincisi ise, "dilini bazı insanların diğerleri tarafından tahakküm altına alınmasına nasıl katkı sağladığına yönelik farkındalığın artırılmasına yardım etmektir" (Fairclough, 1989, s. 1). Bu farkındalığın artırılması Fairclough için "özgürleşme yolundaki ilk adımdır" (1989, s. 1).

Bu makalenin metin analizine yaklaşımı Jacques Derrida'nın (2011) yapısöküm yaklaşımından önemli ölçüde etkilenmiştir. Derrida, metinlerin sabit ve tekil bir anlam taşımadığını, aksine içerdiği çelişkiler ve varsayımlar yoluyla sürekli olarak anlamın yeniden üretildiğini tartışmaktadır. Derrida'ya göre dilin kendisi istikrarsızlıktan, çoğul anlamlardan muaf değildir. Metne yönelik böylesi bir yaklaşımda Derrida, analizinde metnin hiyerarşik olarak kurulmuş anlamlarını, anlamın çelişkili ve bağlamsal kurgusunu; teknik-doğa, geçmiş-gelecek, ütöpik-distöpik, söz-yazı gibi ikili karşıtlıkların (binary oppositions) nasıl kurgulandığını açığa çıkarmaya, yapısını sökmeye çalışır (Derrida, 2011;

teknîğin yapısökümü konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğrul, 2023). Derrida'nın ikili karşılıklara dair vurgusu bu ikililiğin her zaman "şiddetli bir hiyerarşi" ilişkisi içerisinde olmasına yöneliktir (Derrida, 1981, s. 41, aktaran Royle, 2000, s. 5). Yapısöküm bu hiyerarşiyi de sorunsallaştırır. Ancak Derrida'nın yapısöküm yaklaşımı, hedef odaklı, sonuca, ileriye, yarına ve geleceğe götüren bir metodolojiden, bir uygulamadan ziyade bugün olan ve olmakta olandır: "Yapısöküm ne bir teori ne de bir felsefedir. Ne bir okul ne de bir yöntemdir. Hatta ne bir söylem ne bir eylem ne de bir pratiktir. O, toplum, politika, diplomasi, ekonomi, tarihi gerçeklik olarak adlandırılarda bugün olan ve olmakta olan şeydir" (Derrida, 1990b, s.85, aktaran Royle, 2000, s. 10).

Yapısökümün kapsayıcılığı, anlamın çok katmanlılığı ve sürekli olarak yeniden üretimi Derrida'da her şeyin bir metin gibi analiz edilebilme imkânına doğru açılmaktadır (Royle, 2000, s.7). Böylece yazılı dilden başka, toplumsal, politik, ekonomik, tarihsel olan her şeyde bir metin gibi okunabilecek, çelişkileri ve anlam hiyerarşileri ortaya çıkarılabilecek imkânlar mevcuttur. Böylesi bir metin analizi geleceği ve gelecek tahayyüllerini analiz etmeyi de mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda yukarıda bahsi geçen uluslararası kurumların geleceğe dair anlatıları, geleceğin bugünden nasıl kurgulandığının, hesaplandığının, ön görüldüğünün ve programlandığının soruşturulmasında önemli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Gelecek sosyolojisi perspektifinden yapılandırılabilir, planlanabilir bir gelecek fikrinin kimin geleceğinin olduğunun soruşturulması, küresel raporlar söz konusu olduğunda küresellik ve herkesin geleceğinin tahayyülü iddiasını da sorunsallaştırmaktadır. Tahayyülün nasıl kavrandığına daha yakın bir bakış, onun yapısökümüyle ilişkisini de ortaya çıkarır: "Tahayyül", köken olarak hayal kelimesiyle ilişkilidir ve bu kavram filozofların ele aldığı haliyle, insan zihninin kuvvetlerinden hayal gücüyle ilişkilidir. Anlam suretlerine bir şekil vermek bu kuvvetin özelliğidir (hayâl, 1805-1810, Kâmûsu'l Muhit çevrimiçi sözlük içinde). Bu makale anlama sürekli bir kalıp ve şekil verme iddiasında, onu kat kat giydiren insanın gelecek tahayyüllerini yapısökümüne tabi tutarak, metinlerin hiyerarşik anlamlarına ve kurulan ikili karşılıklara dikkat çekerek, gelecek sosyolojisi perspektifinden bu tahayyülün kimin olduğunu sorunsallaştırır. Bu geleceğe yön verme, onu tasarlama ve planlamadan çok; henüz gelmemiş olana, programlanmamış bir gelecek olarak özgürlüğe ve siyasete, "imkânsız deneyimi" olarak yapısökümüne açılmaktadır (Derrida, 1990b, s. 85, aktaran Royle, 2000, s. 6). Yer küreyi kapsayan, hiçbir canlı hayatı dışarıda bırakmayan "küresel", gelecek tahayyülünde kendisine yer bulabilmekte midir?

Böylece yalnızca küresel kurumların raporları değil, yapay zekâ ve çalışmanın geleceğine dair alanyazındaki küresel öngörüler ve ikili karşıtlıklar da sorunsallaştırılır. Küresel kurumların gelecek tahayyülü ve bu tahayyülün anlamları kat kat soyularak hangi toplumsal aktörlerin ne surette arzu ettiği bir gelecek olduğuna dair soruşturulması, metnin anlatılarında, ayrıntılarında, tercih edilen kelimelerden gramere böylesi bir geleceğin dilde nasıl kurulduğuna dikkat çekmektedir. Geleceğin planlanmasında, tahayyülün sınırlarının nerede, nasıl ve kimler tarafından çizildiği metnin ikili ve hiyerarşik anlamlarında ortaya çıkmaktadır. İlerleyen kısımlarda öncelikle gelecek çalışmaları ve gelecek sosyolojisi tanıtılacak, bunun ardından söz konusu raporlar incelenecek, sonuç olarak da bu raporlar çerçevesinde ve eleştirel literatürden yararlanılarak yapay zekâ ve çalışmanın dönüşümüyle ilgili anlatılar, gelecek sosyolojisi yaklaşımından değerlendirilecektir.

2. Gelecek Çalışmaları

Geleceğin nasıl şekilleneceği, insanların uzun süredir üzerine düşündükleri bir konudur. Thomas More, Jules Verne gibi yazarlardan Jean-Jacques Rousseau ve Karl Marx gibi düşünörlere kadar gelecek hakkında edebi ve felsefi anlatılar üretmiş isimler gelecek çalışmalarının kökenleri olarak işaret edilir. Yine Platon'un Devlet'i gibi iyi yönetim tasavvurlarını içeren eserler de bugünün gelecek tahayyüllerinin beslendiği kaynaklardır. Gelecek sosyoloğu Wendell Bell (1996), gelecek üzerine düşünen ve plan yapan örgütlü bilgi üretiminin köklerini ise 1. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran sırasındaki ulusal planlama çabaları; Sovyetler Birliği, Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sındaki planlama politikaları ile 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan devletlerin ulus-devlet inşa süreçlerine kadar götürür (s. 40). Eleonora Masini (2006) de gelecek çalışmalarının köklerinden biri olarak Gaston Berger, Pierre Masse gibi 2. Dünya Savaşı sonrası devlet kurumlarında, özellikle de planlamayla ilgili görevlerde yer almış Fransız gelecekçilerini (fütüristleri) işaret eder (s. 1159).

Akademik alanda ise gelecek bilimi ya da gelecek çalışmalarının bir disiplin olarak ortaya çıkışı 19. Yüzyıl'ın ortalarında gerçekleşmiştir. John Urry (2016), 20. Yüzyıl öncesinde gelecekçi düşüncenin sosyal bilimlerle iç içe geçmiş olduğunu gösterir. 20. Yüzyıl ile birlikte bu iki alan birbirinden ayrılmıştır. Gelecekçi düşünce, geleceğe dair yargılar vasıtasıyla kurgular oluşturan değer odaklı bir alan olarak ortaya çıkarken sosyal bilimler değer yargılarıyla değil gerçeklik odağında hareket eden bir alan olarak konumlanır. Bu nedenle de sosyal bilimciler spekülâtif bir alan olarak gördükleri gelecekçilikten kaçınma eğilimi göstermişlerdir (Urry, 2016).

Gelecek çalışmaları son elli yılda ise bu tür eleştirileri dikkate alarak kendisini dönüştürmüş, geleceği tahmin edip, bu doğrultuda planlama yapma çabalarının ötesine geçmiş ve konuya sorgulayıcı yaklaşımlar getirmiştir. Alanın önemli köşe taşlarından birini oluşturan ve akademisyenler, iş insanları gibi farklı gruplardan meydana gelen “Club of Rome” (Roma Kulübü) isimli uluslararası organizasyon ve bu organizasyonun yayımladığı “The Limits to Growth” (Büyümenin Sınırları) (Meadows vd., 1972) başlıklı rapor bu sorgulayıcı yaklaşımlara bir örnek olarak alınabilir. Bu raporda ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmadığı ve geleceğin ekonomik büyüme hedefiyle planlanamayacağı savunulmuştur. Bunun nedeni de kullanılan kaynakların yerine aynı hızda yenilerinin konulamıyor olmasıdır (Meadows vd., 1972).

Gelecek çalışmalarının dönüşümüne işaret eden bir diğer gelişme de alanın önceleri daha ziyade geleceğe dair tahminlerde bulunmaya (forecasting) odaklanması, yakın zamanda ise geleceği tahmin etme pratiğinin yerini geleceğe dair öngörülerde bulunmaya (foresight) bırakmış olmasıdır (Di Zio vd., 2023, s.1). Bu dönüşüm, tek bir gelecek olduğu varsayımı ve bu geleceğin ne olduğunun tahmini yerine “çoklu” ve “arzu edilen” geleceklerin neler olabileceğine dair öngörüler geliştirme çabasının yerleştiğine işaret etmektedir (Sardar, 2010, aktaran Di Zio vd., 2023, s.1). Bu çerçevede gelecek çalışmaları İngilizcede bugün sıklıkla çoğul geleceklere işaret edecek şekilde “futures studies” şeklinde ifade edilir.

Simone Di Zio ve meslektaşları (2023) gelecek çalışmaları alanının bugünkü odak noktalarını tespit etmek için yaptıkları çalışmada bu çeşitliliği ve parçalılığı ortaya koymuşlardır. Alanın önde gelen altı dergisini inceleyen yazarlar gelecek çalışmaları alanının özellikle de son 32 yılda oldukça genişlediğini gözlemlemişlerdir. Scopus veri bankasından yararlanarak European Journal of Futures Research, Foresight, Futures, Futuribles Analyse Et Prospective, Journal of Futures Studies ve Technological Forecasting and Social Change dergilerindeki içerikleri inceleyen yazarlar, “kamu politikalarında stratejik öngörü”, “iklim değişiklikleri (küresel senaryolar)”, “yenilenebilir enerjiler”, “akıllı kentler (hareketlilik ve altyapı)” gibi yirmi bir adet tema saptamışlardır (Di Zio vd., 2023, s. 11). Bu çeşitlilik, alanın gelecekle ilgili farklı senaryoların çalışılmasına imkân sağladığına işaret etmektedir. Bu çeşitlilik kendisini gelecek sosyolojisi alanında da gösterir.

2.1. Gelecek Sosyolojisi

Sosyoloji içinde gelecek sosyolojisi alt disiplininin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli isimlerden biri olan Wendell Bell (1996), bireylerin bugünkü tercih ve eylemlerinin geleceği şekillendirdiğine dikkat çekerek gelecek sosyolojisi alanının önemine vurgu yapar. Toplum “demir kafes” ya da “sadece zihnin modelleri değil[dir], her günün her saniyesi, dakikası ve saati boyunca

hareket eden insanların toplam gerçek eylemleri tarafından inşa edil[ir] ve yeniden yapılandırıl[ır]” (Bell, 1996, s. 51). Benzer şekilde Barbara Adam (2023) da insanların toplumsal eylemlerini gelecekte “ne olacağı, ne olabileceği ve ne olması gerektiği” hakkındaki tasavvurları çerçevesinde gerçekleştirdiğini vurgular (s. 279). Bu nedenle toplumsal eylemler gelecek algılarına bağlı olarak şekillenir. Toplumsal eylem ve gelecek fikri arasında böyle bir ilişki kurmak, toplumun “geleceğe dair bir fırsatlar potpurisi” şeklinde düşünülmesini sağlayacaktır (Bell, 1996, s. 51). Bu da disiplinin araştırma nesnesinin geçmiş ve şimdiki zamanın ötesinde geleceği de içerecek şekilde yeniden tanımlamasına imkân verecektir. Farklı toplumsal, ekolojik etmenlerle şekillenen ve doğrusal olmayan geleceğin bugünün toplumsal koşullarıyla ilişkili olarak ortaya çıkabilecek olası versiyonlarının sosyolojik bilgisi, günümüz toplumları üzerine eleştirel yaklaşımlar geliştirilmesini ve böylece arzu edilecek geleceklerin imkânlı kılınmasını da sağlayabilir.

Bu nedenlerle Wendell Bell, James A. Mau ile birlikte editörlüğünü yaptığı *The Sociology of the Future* (1971) kitabında gelecek sosyolojisinin sosyolojinin ana alt alanlarından biri olarak kendini kabul ettirmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Fakat bunun henüz gerçekleşmediğini 1996 tarihli “*The Sociology of the Future and the Future of Sociology*” makalesinde belirtmiştir. Bu vurguyu çok daha yakın bir tarihte İngiliz sosyolog John Urry, *What is the Future?* (2016) başlıklı kitabında da yapmıştır. Kısacası, gelecek aslında toplumsal ilişkilerin merkezindedir fakat henüz sosyolojinin önemli bir araştırma nesnesi olarak kabul görmemiştir.

Geçmişteki planlama çabalarının yarattığı sorunlar bu mesafenin bir nedenidir. Nedenlerden bir diğeri ise geleceğe dair öngörülerin yalnızca geçmişin bilgisine dayanılarak yapılabiliyor olması ve geleceğin bilinemezliğinin metodolojik sorunlar yaratıyor oluşudur (Adam, 2023). Bell’in bu soruna getirdiği çözüm gelecek imgelerine odaklanmaktır (Aligica, 2011, s. 610). Giacomo Bazzani (2023) de gelecek sosyolojisinin odaklanabileceği alanlardan biri olarak gelecek anlatılarını ortaya koyar.

Son yıllarda ise sosyoloji disiplinde gelecek konusuna ilgi giderek artmaktadır. Bu gelişme, alanda yayımlanan kitapların ve özel sayıların artışında kendini göstermektedir. Örneğin British Sociological Association’ın dergisi *Sociology*, 2023 yılında “*Sociologies of the Future and the Future of Sociology*” temalı bir özel sayı yayımlamıştır. Bu çerçevede gelecek sosyolojisi alanında yapılan yeni çalışmalar gelecek hakkında üretilen anlatıları, bu anlatıların üretiminde etkin olan aktörleri, bu anlatılar ve planlamaların hangi tür eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri yeniden ürettiği gibi konuları inceleyerek gelecek çalışmalarındaki planlama odağının ötesine geçer ve geleceği toplumsal bağlamı içinde ele alır. Böylece gelecek üzerinden bugünün toplumlarının da bir eleştirisi yapılmış olur.

Bu çerçevede hem toplumsal hayatın bugünü hem de geleceğiyle en yakından ilişkilendirilen toplumsal grup olan gençlerin gelecek algıları ve onların geleceğe nasıl hazırlanmaları gerektiğiyle ilgili söylemler sosyolojik çalışmaların önemli bir konusu olmuştur. Örneğin Avustralya’da yapılan bir araştırma gençlerin gelecekteki çalışma hayatlarını tahayyül ederken “girişimci” ve “istekli” olmaları konusunda yönlendirildiklerini ortaya koymaktadır (Goring vd., 2023). Danimarkalı gençlerle yapılan bir diğer araştırma da genç bireylerin gelecekteki garantili gelecek için olabildiğince çeşitli yetkinlikler biriktirmeleri konusunda bir baskı olduğunu göstermiştir (Pors ve Kishik, 2023). Fakat bu gençler, akademik ve mesleki performansı önceleyen bu bireyselleştirici neo-liberal baskılara bir oranda direnebilmekte ve geleceklerinin inşasını başkalarıyla beraber şekillendirebilmektedir (Pors ve Kishik, 2023, s. 398).

Geleceği tahayyül edebilmek ve tahayyül edilen geleceği gerçek kılabilmek aktörlerin toplumsal güç ilişkilerinde konumlandıkları yerlerle doğrudan ilişkilidir (Urry, 2016). Örneğin Morgan ve Tutton (2024) geleceğin tahayyül edilmiş biçimlerinin engellilerin dezavantajlı konumlarını daha da keskinleştirme eğiliminde olduğunu gösterir. Hatta engellilik distopik bir öge olarak ortaya çıkar. Ütopyalar ise engellilerin toplumun bir parçası olduğu gerçeğini görmezden gelerek, anlatılarda onları yok sayar (Morgan ve Tutton, 2024).

Bu bağlamda gelecek tahayyülleri, var olan hiyerarşileri yeniden üreten ve yeni hiyerarşiler yaratan bir zemindir. Örneğin Ivana Milojević ve Sohail Inayatullah (2003), Batı bilim kurgu literatürüne odaklanan makalelerinde bu literatürün alanda kurduğu hegemonyayı eleştirirler. Yazarlara göre Batı bilim kurgu geleneği bir evrensellik iddia etmesine rağmen aslında yereldir. Batı bilim kurgu literatürü geleceği “ileri zaman” (forward time) olarak kabul eder. Fakat gelecek, çizgisel bir zaman algısı içinde şekillenmek zorunda değildir. Hatta geleceğin döngüsel bir zaman algısı içinde anlaşıldığı kültürel ve dini bağlamlar mevcuttur. Batı bilim kurgusunun evrensellik iddiası hem Asya’daki bilim kurgu geleneklerini yok sayar hem de Batı toplumlarının çeperlerindeki aktörleri dışlar (Milojević ve Inayatullah, 2003, s. 493).

Wendell Bell’e göre (1996) sosyoloji geleceğe odaklanması sayesinde yalnızca tüm bu meseleleri araştırma konuları arasına almayacaktır; aynı zamanda bu birleşme sayesinde epistemolojik açıdan kazanacakları da vardır. Örneğin, Bell’e göre gelecek çalışmalarının gerçekliğe dair bilgi edinme isteği, sosyolojide “eleştirel gerçekçilik” (critical realism) yaklaşımının güçlenmesini sağlayabilir. Bu yaklaşım, tüm bilimsel bilginin ön kabullere dayandığını ve toplumsal ve tarihsel bağlam içinde şekillendiğini kabul ederek post-pozitivist eleştirinin kazanımlarını tanır. Fakat post-pozitivizmden farklı olarak gerçeğin “insanın duyuşsal ve entelektüel limitleri içinde” bilinebileceğini savunur (Bell, 1996, s. 44-45). Bu bağlamda Bell’e göre gelecek çalışmaları ile sosyoloji arasında bağ

kurulması sosyolojinin post-pozitivizmin krizini aşmasını sağlayabilir. Bunun yanı sıra gelecek çalışmalarının gelecek kuşakların iyilik halini önemsemesi ve arzulanan, adil ve etik geleceklere ulaşmanın yollarını araması da sosyolojik bilginin gelecek çalışmalarında önemli uygulama alanları olduğunu göstermektedir (Bell, 1996).

Gelecek sosyologları geleceğin yorumlanması konusunda akademi dışında çalışan aktörlerle işbirlikleri yapmanın önemli olduğuna ve bu işbirliklerinin sosyolojinin uygulama alanlarının görünürlüğü açısından faydalı olacağına dikkat çekmişlerdir. Örneğin John Urry (2016) bir yandan akademide gelecek üzerine çalışmaların artması gerektiğine diğer yandan da gelecek planlayıcıların sosyolojik analizleri dikkate almalarının faydalı olacağına dikkat çekmiştir. Böylece, planlama çabalarının eleştirel sosyolojik yaklaşımlar sayesinde toplumsal gereksinimleri gözetten pratiklere dönüşmesi mümkün olabilir.

Diğer yandan Tutton (2023) gelecek tahayyüllerinin varlığını verili sayan anlatıların aksine kendilerine bir gelecek tahayyül edemeyen aktörlere ve gelecek yokluğu duygusuna odaklanır. “Geleceksizlik” (futurelessness) algıları aktörlerin toplumsal hiyerarşiler içinde nasıl konumlandığıyla birebir ilişkilidir. Bu bağlamda hangi aktörlerin geleceği tahayyül edebildiği ve edemediği ve aktörlerin bu tahayyüller vasıtasıyla gelecekte toplumsal değişme yaratıp yaratamayacakları toplumsal hayatın bugününe dair çözümler sunar. Bu geleceksizlik algıları Holokost, nükleer tehdit, iklim krizi, türlerin soylarının tükenmesi gibi tarihsel ve ekolojik olgularla yakından bağlantılıdır. Bu bağ, geleceksizlik duygusunun toplumsal ve siyasi iklim içinde şekillendiğini göstermektedir (Tutton, 2023, s. 440).

Bu çerçevede Richard Tutton’a göre geleceği tasarlama ve geleceğe dair başkaları tarafından da kabul görecektir anlatılar ve imgeler yaratma gücüne sahip olmayan aktörler, “bir geleceklere olmadığına” ve “değer verdikleri ya da arzuladıkları geleceklere [bugünden] yasaklanmış olduğuna dair bir his” deneyimlerler (2023, s. 443). Tutton, Urry’nin (2016, s. 189 aktaran Tutton, 2023, s. 443) iktidarın “esas olarak bir eşitsiz gelecek yapma meselesi” olduğuna dair savıyla Foucault’nun “iktidarın toplumsal değişme yaratma becerisi” (Heller, 1996, s. 87 aktaran Tutton, 2023, s. 443) olduğuna dair argümanını bir araya getirir (Tutton, 2023, s. 443). İktidar ve gelecek tasarlayabilme yetisi arasındaki bu birebir bağlantı, neoliberalizmin küresel egemenliğinin dışına çıkacak gelecek tahayyüllerinin imkânsızlığına da işaret etmektedir (Tutton, 2023, s. 446). “Kapitalizm, düşünülebilir olanın sınırlarını” kontrolü altında tutar (Fisher, 2009, s. 8 aktaran Tutton, 2023, s. 446).

Tutton, geleceksizliği aktörlerin duygulanımsal deneyimleri üzerinden tanımlar (2023, s. 443). Bu bağlamda geleceksizlik hissi güncel sosyo-ekonomik çıkmazlara bir tepki olarak anlaşılabilir (Tutton, 2023, s. 447). Diğer yandan geleceksizlik hissini evrensel olduğuna dair varsayımlar da yanıltıcıdır (Tutton, 2023, s. 448). Geleceğe dair kıyametvari anlatılar, Avrupa merkezli yaşam şekillerinin korunamayacağına dair endişeler barındırır; oysa bunlar evrensel endişeler değildir (Chaudhury, 2020, s. 319 aktaran Tutton, 2023, s. 448).

Geleceksizlik ayrıca çıkarları, gereksinimleri, arzuları ve hayalleri iktidar sahibi aktörlerin gelecek tahayyülleri içinde yer bulamayan bireylerin ve toplumsal grupların gelecekte dışlanma hallerini kavramsallaştırmak için de bir araç olarak işlev görebilir. Bu gelecekte dışlanma durumu, bugün hayat bulan anlatılar ve tahayyüller vasıtasıyla gerçekleşir. Gelecek ve geleceksizlik ikili karşılığında, planlanabilir bir gelecek tahayyülü, geleceksizliği hiyerarşik olarak bir kenara iter. Bu hiyerarşik yapılanmada, iktidar sahibi küresel kurumların gelecek anlatılarının incelenmesi bu anlatıların hangi varsayımlar ile hazırlandığı, hangi aktörleri gözettiği ve hangi aktörleri dışladığına ve böylece hangi geleceksizlik anlamları yarattığına ışık tutabilir.

3. Yapay Zekâ ve Çalışma Hayatı Literatüründe Gelecek Anlatıları

Acemoğlu ve Restrepo (2018), yapay zekâ ve makineleşmenin emek, maaşlar ve istihdam üzerinde yaratacağını öngördükleri etkileri tartıştıkları makalelerinde yapay zekânın emek piyasası üzerine etkisinin kaçınılmaz olarak dünya çapında olacağını ve bu küresel etkinin aynı anda hem olumlu beklentilere hem de endişelere sebep olduğunu vurgulamaktadırlar. Acemoğlu ve Restrepo'ya göre bu beklenti ve endişeler “yanlış bir ikiliğin” (false dichotomy) oluşmasına yol açmaktadır (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 1). Bu ikiliğin bir tarafında yapay zekânın “insan tarafından gerçekleştirilen işlerin [ve dolayısıyla da emek piyasasının] sonunu getireceğine” dair olumsuz bir gelecek tahayyülü bulunurken, diğer tarafta ise “tarihteki teknolojik gelişmelerin sonuçlarına bakarak iş gücüne talebin ve [bununla ilişkili olarak da] maaşların nihayetinde artacağına” dair olumlu bir gelecek beklentisi vardır (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 1). Yapay zekânın insanın işini elinden alması, “yerinden etme etkisi” (displacement effect) olarak ele alınırken; bu etkinin bir sonucu olarak insan emeğinin üretimdeki payının ve maaşların azalacağı, dolayısıyla da “milli gelirden emeğin payının düşeceği” öngörülmektedir (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 1). Bunun karşısında ise makineleşmenin üretim maliyetlerini düşüreceği beklentisi bulunmakta; bu dengeleyici etki de “üretkenlik etkisi” (productivity effect) olarak ele alınmaktadır. Bu etkinin “makineleşmeyen işlere yönelik iş gücü talebini artıracak” öngörülmektedir (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s.1). Acemoğlu ve Restrepo'ya göre (2018) insan emeğinin makineyle yer değiştirmesinin sermaye birikimini artıracak, sermaye

artışının nihayetinde makineleşmeyi derinleştirerek makineleşmeyen alanlarda iş gücü talebi yaratacağı beklenmektedir (s. 1).

Acemoğlu ve Restrepo (2018) bu ikilik karşısında tarihten örnekler vererek kendi gelecek tahayyüllerini ortaya koyarlar. Yerinden etme ve üretkenlik etkisi arasında sıkışan gelecek tahayyüllerine yeni bir bakış açısı getiren tarihsel bir gelecek tahayyülü, yapay zekânın gelişmesi sonucunda “yeni işlerin yaratılacağı” öngörmekte; bu nedenle de “yeniden yerleş(tir)me etkisi” (reinstatement effect) kavramının kullanımını önermektedir (Acemoglu ve Restrepo 2018, s. 2). Buna göre, bu tür devrimler yeni iş alanları ortaya çıkartabilirler. Örneğin, 19. yüzyılda İngiltere’de Sanayi Devrimi’nden sonra “yeni teknolojilerin tanıtımını ve yürütücülüğünü yapan mühendisler, makinistler, tamirciler, kondüktörler, arka büro çalışanları ve yöneticiler gibi” yeni meslek grupları ortaya çıkmıştır (Landes, 1969, Chandler, 1977 ve Mokyr, 1990, aktaran Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 9). 20. Yüzyıl’da Amerika’da da “tarımın makineleşmesi yeni endüstrilerde ve fabrikalarda istihdamın artması dönemine denk gelmiştir” (Kuznets, 1966, aktaran Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 9). Yazarlara göre, “yeni işlerin ve unvanların ortaya çıkması ve genişlemesi 1980’lerden 2010’lara kadar gerçekleşen istihdamdaki büyümenin de” önemli açıklayıcılarından (Acemoglu ve Restrepo, 2016, aktaran Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 9). Benzer şekilde yapay zekâ teknolojisinin de “yapay zekâ eğitici (AI sistemlerini eğiten), yapay zekâ açıklayıcısı (yapay zekâ çıktılarını müşterilere açıklayan) ve yapay zekâ sürdürücüsü (yapay zekânın performans izleyicisi ve etik standartlara uygunluğunun takipçisi)” gibi tamamen yeni işler yaratması beklenmektedir (Accenture PLC, 2017, aktaran Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 10).

Fakat teknolojik gelişmelerin istihdam yaratma süreci sorunsuz değildir. Teknolojik gelişmelerin hızı ve yeni ortaya çıkan işlere emek piyasasının uyum sağlaması süreci, “nihayetinde emeğe olan talebi ve maaşları arttırsa da bu durum ancak sabit maaşlar, büyüyen yoksulluk ve zorlaşan hayat şartlarının olduğu sürüncemeli bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir” (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 12). Dolayısıyla “kusursuz, bedelsiz ve hızlı” bir dönüşüm beklemek geleceğin ne getireceği konusunda bizi yanıltabilir (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 13). Bunun yanında teknolojik gelişmelere uyum sağlama konusunda da önemli handikaplar bulunabilir. Bunlardan bazıları halihazırda var olan mesleklerin becerileriyle yeni yaratılan işlerin talep ettiği beceriler arasındaki uyumsuzluk ve hızlı makineleşmenin getirdiği üretkenliğin ilk etapta yavaş olma ihtimalidir (Acemoglu ve Restrepo, 2018, s. 13).

Acemoglu ve Restrepo'nun yapay zekâyla çalışmanın dönüşümüne dair gelecek tahayyülleri, küresel bazda oluşan olumlu-olumsuz ikilikleri aşmaya çalışsa da, önerilen gelecek tahayyülü hala ekonomik olarak sınırlandırılmış bir gelecektir. Yapay zekânın etkisinin kaçınılmaz olarak küresel olacağı iddiası (Acemoglu ve Restrepo, 2018) yerküreyi kapsamı bağlamında küreselin anlamını bir kez daha gündeme getirmektedir. Küresel iş gücünün sürdürülebilir, planlanabilir, programlanabilir geleceği, "yeniden yerleştirme etkisinde" (Acemoglu ve Restrepo 2018, s. 2) kendisini göstermektedir. Yapay zekânın etkisini yeniden yerleştirme üzerinden düşünmeye koşullayan bir gelecek tahayyülü, kapitalizmin sınırları içerisinde kalmakta; bunun ötesinde çalışmanın anlamını ve geleceksizlik sorunsalını ele almadan düşünülebilir, arzu edilebilir, planlanabilir bir ekonominin sınırlarını belirlemektedir.

Acemoğlu ve Restrepo (2018) gibi Willcocks (2020) da yapay zekânın çalışma hayatını nasıl dönüştüreceğiyle ilgili anlatılardaki basit ikilikleri yapısökümüyle aşmayı amaçlar. Willcocks medyada, akademide ve piyasada süregelen "abartılı olumlama-ve-korku anlatılarını" (hype-and-fear narratives) yapısökümüne uğratar (Willcocks, 2020, s. 286). Buna göre abartılı olumlama anlatıları, yapay zekânın insanla kurduğu ilişkinin "çoğunlukla iyi olacağı," teknolojikleşmiş bir dünyada herkes için "yeterli iş, hizmet ve boş zaman" olacağını öngörmektedir (Willcocks, 2020, s. 287). Willcocks'un Automotopia olarak adlandırdığı böylesi bir gelecek tasavvurunda teknolojinin insanlığın her derdine deva olacağı inancı yatmaktadır. Bu iyimser anlatının karşısında "robo-kıyamet" (robo-apocalypse) anlatısı yer almaktadır (Willcocks, 2020, s. 287). Bu korkulu senaryoya göre teknolojik gelişmenin ve otomasyonun hızı karşısında insan emeği yerinden edilecek; yeni iş imkânlarının az olması sebebiyle de geleceğin işlerinde insan çok küçük bir rol oynayacaktır. Medya, akademi ve iş dünyası, genellikle robo-kıyamet senaryoları üzerinde durmaktadır. Bu anlatı insanın emeğinin neyle karşılaşacağı konusunda karmaşa ve korku yaratmaktadır (Willcocks, 2020, s. 287-288). Veysel Bozkurt ve Doğan Gürsoy (2023) da yapay zekânın insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığını inceledikleri araştırmalarında yapay zekânın "hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak algılandığını," bu algının da (Willcocks'a benzer bir şekilde) bir karmaşaya işaret ettiğini belirtmişlerdir (s. 1).

Yapay zekânın çalışma hayatını nasıl dönüştüreceğine dair yapılan araştırmaları metodolojik olarak eleştiren Willcocks (2020), öncelikle yapay zekânın neyi yapıp neyi yapamayacağını daha iyi anlaşılması gerektiğini belirtmekte, insan ve yapay zekânın yapabileceklerinin eşitlenmesine karşı çıkmaktadır. Aslında insan emeğinin yapay zekâ tarafından yok edileceği öngörüsü insanın bugün çalışma hayatında kullandığı niteliklerini görmezden gelmektedir. Hâlbuki bu eleştiriye göre, insanın algısının karmaşıklığı ve yaratıcı ve sosyal zekâsı, yapay zekâ tarafından yerinden edilemeyecektir (Willcocks, 2020, s. 288).

Willcocks'ın kendi araştırmalarından yola çıkararak öngördüğü anlatı (2020), çok daha detaylı ve nanslıdır. Willcocks, iş/meslek sayısının dönüşümüne bakmaktansa görev/aktivite bazlı yaklaşımı önemsemektedir. Buna göre, işlerin niceliğindeki dönüşümden çok niteliğindeki dönüşüme vurgu yapmak gerekmektedir; zira onun gelecek tahayyülünde işlerin sürekli yeniden yapılandırılması iş gücü piyasasında yeni normal olacaktır (Willcocks, 2020, s. 289). Ancak bu iş gücü kaybının olmayacağı anlamına da gelmez. Lacity ve Willcocks'ın öngörüsüne göre, yapay zekâ ve otomasyon "nmzdeki en az 10 yıl içinde ortadan kaybolan her 20 iş için 13 yeni iş yaratacaktır" (Lacity ve Willcocks, 2018, aktaran Willcocks, 2020, s. 290). Bu da yapay zekânın insanın işini elinden tamamen alacağı varsayımını değillemekte; onun yerine yapay zekânın insanın gücünü artıracacağı bir tamamlayıcılık sağlayacağını göstermektedir. Willcocks'a göre otomasyon her zaman "insan müdahalesine ve gözetimine" ihtiyaç duymuştur ve duymaktadır; yapay zekâ da bundan muaf değildir (Willcocks, 2020, s. 290). İnsanın alışma hayatındaki niteliklerine duyulan ihtiyaç, yeni işler yaratacaktır (Willcocks, 2020, s. 290-291).

Yapay zekâ ve otomasyon düşük beceri gerektiren ve tekrar eden işleri olumsuz etkileyecek; ancak orta ve yüksek beceri talep eden işler yaratacaktır (Willcocks, 2020 s. 292). Bu erevede Willcocks iş gücü fazlasının değil; özellikle orta ve yüksek beceri gerektiren işlerde iş gücü açığının ortaya çıkmasını beklemektedir. 2030'a dair öngörülerde "küresel iş gücünün %14'e kadarlık bir kısmının meslek değiştireceği; işlerin %9'unun da daha önce var olmayan ve yeni beceri kombinasyonları gerektiren işler olacağı" beklenmektedir (MGI, 2018a, 2018b, 2018c; Willcocks vd., 2019; World Economic Forum, 2018a, 2018b, aktaran Willcocks, 2020, s. 295). Willcocks'a göre yakın zamanda bir "robo-felaket" olacaksa bunun nedeni insanların ve insanlığın kolektif olarak bu gerekli becerileri edinememesi olacaktır. Dolayısıyla robo-felaket tahayyüllerinin gerçeğe dönüşüp dnşmeyeceğinde insanın "mali destek, eğitim, otomasyonun hızı gibi konularda yaptıkları tercihler etkili olacaktır" (Willcocks, 2020, s. 297).

Willcocks (2020) automotopia ve robo-kıyamet üzerinden ikili karşıtlık üzerinden kurulmuş gelecek tahayyülü anlatılarını zmlerken, insanın işini kaybedeceği endişesini boşa çıkarmak ister gibidir. Ona göre insanın çalışmayla kurduğu tarihsel ilişkiyi yerinden edebilecek bir otomasyon süreci söz konusu değildir; yapay zekânın getireceği dönüşüm de bundan muaf değildir. Yeniden yerleştirme etkisinde olduğu gibi, insanı geleceksizlik endişelerinden kurtarabilecek olan onun yeniden beceri elde etme, piyasanın ihtiyaçlarına sürekli olarak kendisini adapte edebilme kabiliyetidir. İnsanın geleceğini sürdürebilmesi, tahayyül edebilmesi ve hayatta kalması için çalışması zorunluluğu onu sürekli değişme tehdidiyle baş etmesi gereken piyasa koşullarına karşı bugünden hazırlıklı olmaya zorlamaktadır. Willcock'a göre (2020), insanın geleceğinde, her türlü otomasyona karşı çalışma her

daim kendisine yer bulacaktır. Burada otomasyonun çalışma hayatına dönüştürücü etkisinin, işin ve çalışmanın sınırlarında kalacağı tahayyülü, ütopyaya yaklaşan automotopik bir tahayyülde herkes için (küresel) “yeterli iş, hizmet ve boş zaman” vadeder (Willcocks, 2020, s. 287). Ancak böylesi bir tahayyülde bile, insanlık küresel olarak bu yeni becerileri elde etmeyi istemelidir. Aksi takdirde sonuçları distopik küresel bir robo-kıyamettir.

Yapay zekânın iş gücü üzerindeki dönüştürücü etkisini anlamada her işin kendi pratikleri, çalışma alışkanlıkları ve yapay zekâ arasındaki bağlam önem kazanmaktadır (Jarrahi vd., 2023, s. 304). Bu bağlamda sağlık sektöründe yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Avustralya’da sağlık sektöründe çeşitli alanlarda çalışan 72 uzmanla yapılan yarı-yapılandırılmış mülakatlarda yapay zekânın endişe verici ve geliştirici etkileri üzerine yapılan çalışma bunlardan bir tanesidir (Aquino vd., 2023). Bu çalışma, yapay zekânın sağlık sistemi üzerindeki etkisini “ütopik ve distopik” tahayyüller üzerinden ele almaktadır. Yapay zekânın çalışma hayatındaki dönüştürücü etkisini anlamada ortaya çıkan ikilikler bu çalışmada da takip edilebilmektedir. Buna göre yapay zekanın sağlık sektöründeki ütopik etkisi, sağlık sektöründe klinik becerilerin geliştirilmesi, tekrara dayalı ve sıkıcı işlerin yapay zeka tarafından yapılmasının sonucu insan emeğinin daha karmaşık ve tatmin edici işlere yönelmesi, yapay zekanın kişiselleştirilmiş bir eğitim programı sunarak beceri geliştirme olanaklarının artırılması, yeni rollerin ve uzmanlaşma alanlarının yaratılması olarak sunulmaktadır (Aquino vd., 2023). Bunun karşısında distopik tahayyüller ve endişeler, yapay zeka kullanımının yaygınlaşmasıyla sağlık çalışanlarının becerilerini kaybetmesi, insani sezgi ve kararların zayıflaması, yapay zeka taraflılığı sonucu yapay zekaya fazla-bağlılık ve sağlık hizmetinin insansızlaşması olarak ortaya konulmaktadır (Aquino vd., 2023).

Yapay zekayla işin dönüşümüne dair yapılan çalışmalarda ütopik ve distopik tahayyüllerin ele alındığı bir başka örnek “beklentiler sosyolojisi” (sociology of expectations) alanyazınından yararlanarak yapay zekayla işin geleceğini tartışan Vicsek’in çalışmasıdır. Vicsek, Weber’in “ideal tip” yaklaşımını benimseyerek yapay zekâ ve çalışmanın geleceği üzerine yapılan çalışmaların “pozitif etki” (ütopik) ve “negatif etki” (distopik) ikiliği üzerinden teknolojik determinizme yol açtığını tartışmaktadır (Vicsek, 2021). Bu ikiliğin yapay zekânın çalışma üzerindeki etkilerinin tam olarak anlaşılmasının önüne geçtiğini savunan Vicsek, bu ikilik karşısında daha nüanslı bir yaklaşımın gelecek beklentilerini dönüştürmede ve politika üretmede daha etkili olacağını ortaya koymaktadır (Vicsek, 2021).

Jarrahi ve meslektaşlarına göre, yapay zekâ sistemlerinin iş pratikleri ve veri ile olan etkileşimi, bu teknolojilerin nasıl şekillendiğini ve iş gücü piyasalarını nasıl şekillendirebileceğini anlamamızda kritik bir rol oynar. Jarrahi ve diğerleri bu bağlamda ofis içi güç ilişkilerinin potansiyel

dönüşümünü de yapay zekâ ve çalışmanın geleceği tartışmalarına dahil etmektedirler (Jarrahi vd., 2023, s. 307). Örneğin algoritmik takip gibi uygulamalar işveren ve çalışan arasındaki ilişkide kontrol ve özerklik dengesini bozabilmekte (Boyd ve Andalibi, 2022, aktaran Jarrahi vd., 2023, s. 307), gözetleme ve veri toplama uygulamalarının yaygınlaşması etik sorunları beraberinde getirmektedir. Kontrol-özerklik gibi alanlardaki “sınırlarda muğlaklaşmayla” ilişkili olarak yapay zekâ kullanım etiğinin sürekli gündemde bulunması önerilmektedir (Jarrahi vd., 2023, s. 307).

Makalede, yapay zekâ modellerinin işleyişine dikkat çekilmekte; yapay zekânın “geçmişte elde edilmiş veriler üzerine kurulduğu” fakat değişen bir çalışma ortamıyla etkileşime girdiği belirtilmektedir (Jarrahi vd., 2023, s. 305). Dolayısıyla da yapay zekânın veri toplama uygulamalarının genişlemesi, karar verme mekanizmalarına etkisi, verilerin şeffaflığı, güvenilirliği ve tarafsızlığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Verilerin çeşitlilik ve kapsayıcılık değerlerine bağlı geliştirilmesi gibi çalışanların hak ve özgürlüklerinin korunması ve güçlendirilmesi yönünde de adımlar atılmalıdır. Yapay zekânın taraflı veri üretmesi karşısında “çeşitlilik, eşitlik, kapsayıcılık ve erişim olanakları” değerlendirilmelidir (Jarrahi vd., 2023, s. 307).

Ofis ortamı, çalışma grupları ve yapay zekâ ilişkisinde yapay zekânın “takım arkadaşı yanılgısına” (teammate fallacy) yol açtığı iddiası dikkat çekicidir (Jarrahi vd., 2023, s. 306). İnsanlar ve bilgisayarların bir ekip olarak çalışabileceği beklentisi, insan ve bilgisayarlar arasındaki ilişkileri düzenleme ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır (Jarrahi vd., 2023, s. 306). Yapay zekânın her işin kendi bağlamında farklı ve spesifik etkileri olacaktır. Bu etkileri anlamak üzere yalnızca iş gücünün dönüşümüne değil; yapay zekânın işyerlerinde etkisine de bakılmalıdır (Jarrahi vd., 2023).

4. Küresel Raporlarda Yapay Zekâyla Çalışmanın Dönüşümüne Dair Gelecek Anlatıları

Yapay zekâyla çalışmanın dönüşümü, kapitalist birikim süreçlerinin teknolojik gelişmelerle birlikte nasıl yeniden şekillendiğine dair ipuçları barındırır (Huato, 2024). Bu nedenle bu ilişki, kapitalist aktörlerin ilgi alanında yer alır. IMF, WEF ve OECD gibi kurumlar kapitalizmin küreselleşmesinde ve kapitalist ilişkilerin dünya çapında yerele nüfuz etmesinde önemli rol oynamaktadır. Chimni (2004) bu tür kurumların yeni oluşmakta olan küresel, emperyalist bir devlet sistemi ağını oluşturduklarını öne sürer. Bu kurumlar, madun sınıfların çıkarları karşılığında “ulusaşırı kapitalist bir sınıfın çıkarlarına” hizmet ederler (Chimni, 2004, s. 1). Bu bağlamda bu uluslararası kurumlar küresel kapitalist sınıfların oluşumu için birer aygıt görevi görürler (Carroll ve Carson, 2006). Bu nedenle bu kurumların yapay zekâ ve çalışma ekseninde gelişen gelecek anlatılarının çözümlenmesi önem taşır.

Nitekim yapay zekânın emek piyasasına etkisi ve işlerin geleceği sorunsalı; IMF, WEF, OECD gibi küresel kurumların gündemindedir. Küresel kurumlar yapay zekâyı 4. Sanayi Devrimi³ olarak görmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 2). Bu kısımda bu kuruluşların “Gen-AI: Yapay Zekâ ve Çalışmanın Geleceği” (IMF), “İşlerin Geleceği 2023” (WEF) ile “Çalışmanın Geleceği Çalışma Grubu Raporu” (GPAI) başlıklı metinlerinde bu dönüşümün nasıl ele alındığı incelenecektir.

Birinci olarak, IMF’in “Gen-AI: Yapay Zekâ ve Çalışmanın Geleceği” (Gen-AI: Artificial Intelligence and the Future of Work), başlıklı raporuna (Cazzaniga vd., 2024) göre yakın ve orta gelecekte küresel istihdamdaki iş gücünün %40’ı yapay zekâdan etkilenecektir. Hatta yapay zekâ ve teknolojik uyumluluğa dikkat çeken bu rapor, gelişmiş ülkelerde “bilişsel görev odaklı işlerin” (cognitive-task oriented jobs) manuel işlere göre daha yaygın olması sebebiyle gelecekte iş gücünün %60’ının yapay zekâdan etkileneceğini öngörmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 2). Böylesi bir etkinin olumlu ve olumsuz yanları söz konusudur. Yapay zekâdan etkilenecek iş gücünün yarısının yapay zekâ ve insan emeği arasındaki yeni iş bölümünden, verimlilik ve üretkenlik artışı sayesinde faydalanacağı düşünülmürken; diğer yarısının bu değişim karşısında ya yerinden edileceği ya da başka işlere yerleşeceği öngörülmektedir. Bununla beraber orta vasıflı ve gelirli iş gücünü etkileyen “daha önceki otomasyon süreçlerinden farklı olarak” yapay zekânın yüksek vasıflı ve yüksek gelirli iş gücünü etkilemesi de beklenmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 2).

Teknolojik altyapı yetersizlikleri gibi sebeplerden dolayı Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin emek piyasalarının %40’ının; düşük gelirli ülkelerin piyasalarının ise %26’sının yapay zekâ kaynaklı dönüşümlerden etkileneceği düşünülmektedir. Buna göre, gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerin yapay zekânın emek piyasasına doğrudan ve olumsuz etkilerinden yakın gelecekte muaf olduğu öngörüsü; bu ülkelerin verimlilik ve üretkenlikteki artıştan yeterli pay alamayacağı anlamına da gelmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 2). Bu aynı zamanda ülkeler arasında var olan eşitsizliklerin devam etmesine ve hatta derinleşmesine yol açacaktır (Cazzaniga vd., 2024, s. 2-5).

IMF raporu yapay zekânın iş ve çalışma hayatındaki geleceğini, “tamamlayıcılık” (complementarity) ve “maruz kalma” (AI exposure) etkisiyle beraber incelemektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 5). Buna göre yapay zekâ ve insan arasındaki yeni iş bölümünde tamamlayıcılığa, yani yapay zekâ ve insan tarafından yapılan işlerin birbirleriyle ne kadar bütünleştiğine bakılmalıdır. İşlerin ve mesleklerin dönüşümü “mesleklerin toplumsal, etik ve fiziki bağlarıyla” ilişkili olarak yapay zekânın tamamlayıcı potansiyeliyle beraber ele alınmalıdır (Cazzaniga vd., 2024, s. 4). IMF raporu,

³ Birinci Sanayi Devrimi üretimin makineleşmesini, İkinci Sanayi Devrimi “elektrik gücü ve otomasyon” ile birlikte gelişen “seri üretimi,” Üçüncü Sanayi Devrimi ise “bilgi teknolojilerinin” üretime dâhil edilmesini tanımlamaktadır (Sheikhi, 2022, s. 103).

böylece, “yalnızca görev odaklı yaklaşıma” (purely task-based framework) (Acemoglu and Restrepo 2018, 2022; Gmyrek, Bert, ve Bescond 2023, aktaran Cazzaniga vd., 2024, s. 4) eleştirel bir katkıda bulunur.

Mesleklerin “yapay zekâya maruz kalma etkisi,” “her meslekte insanın yetenekleriyle yapay zekâ uygulamalarının örtüşme derecesi” olarak tanımlanmaktadır (Felten, Raj ve Seamans, 2021, 2023, aktaran Cazzaniga vd., 2024, s. 6). Bir meslek için gerekli insan yetkinlikleri yapay zekânın yapabildikleriyle ne kadar yüksek oranda örtüşüyorsa maruz kalma etkisi o kadar yüksektir. Buna göre meslekler üç gruba ayrılabilir: “yüksek maruz kalma, yüksek tamamlayıcılık” (high exposure, high complementarity); “yüksek maruz kalma, düşük tamamlayıcılık” (high exposure, low complementarity) ve “düşük maruz kalma” (low exposure) (Cazzaniga vd., 2024, s. 6). Örneğin, “cerrahlar, avukatlar ve hakimler” “yüksek maruz kalma ve yüksek tamamlayıcılık” grubundadır (Cazzaniga vd., 2024, s. 6-7). Tıbbi ve yasal kararların tamamen yapay zekâ tarafından alınması toplumsal olarak henüz kabul görmemektedir; ancak yapay zekânın analiz becerilerindeki son gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, hukuki ve tıbbi mesleklerde bu analizlerin kullanılabilirdiği görülmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 6). Bu meslek grupları yapay zekânın üretkenlik ve verimlilik faydalarından da daha fazla yararlanabilecektir.

Diğer yandan “yüksek maruz kalma ve düşük tamamlayıcılık” özellikleri bulunan meslek gruplarında nihai olarak yerinden edilme ve “yapay zekânın insan emeğinin yerini alması” öngörülmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 7). Bu aynı zamanda daha önce otomasyondan muaf olduğu düşünülen manuel, rutin, masa başı işlerin yapay zekâ tarafından yerinden edileceği öngörüsüdür. Telepazarlamacılık bu grupta ilk anılan mesleklerdendir (Cazzaniga vd., 2024, s. 7). Son olarak “düşük maruz kalma” grubuna hizmet sektöründen örnekler verilmektedir (Cazzaniga vd., 2024, s. 7) çünkü yapay zekânın hizmet sektöründe yüz yüze iletişim gibi insan becerilerinin yerini almasının zor olacağı öngörülmektedir. Raporun dikkat çektiği noktalardan bir tanesi, “yapay zekânın potansiyel tamamlayıcılığının gelire olan pozitif ilişkisidir” (Cazzaniga vd., 2024, s. 2). Buna göre yapay zekânın “gelir eşitsizliğine etkisi,” “yüksek gelirli çalışanları ne ölçüde yerinden edeceği ve tamamlayacağı ile ilişkilidir” (Cazzaniga vd., 2024, s. 2). Yüksek tamamlayıcılık ve yüksek gelir, sermaye birikimini derinleştirecek ve iş gücü açısından “servet ve gelir adaletsizliğini” güçlendirecektir (Cazzaniga vd., 2024, s. 2).

İkinci olarak, Dünya Ekonomik Forumu’nun (WEF) İşlerin Geleceği 2023 Raporu (Future of Jobs 2023 Report) yapay zekânın yakın gelecekte yaratabileceği yeni iş alanlarına ve işverenlerin önümüzdeki beş yıl içindeki beklentilerine yer vermektedir. Buna göre emek piyasasındaki işlerin

%23'ü çalkantıya girecektir (WEF, 2023, s. 6). Rapora göre teknolojik adaptasyon, yapay zekânın çalışma hayatının dönüşümünde işletmeler açısından iş yaratımının ve büyümenin öncelikli alanıdır. “İklim değişikliği ve çevre yönetimi” istihdam yaratması beklenen en önemli alanlar arasındadır (WEF, 2023, s. 5-6). Teknoloji eğitimi ve istihdam teknolojileri (işe alım karar mekanizmalarına yapay zekânın adaptasyonu gibi) yeni iş yaratacak diğer alanlar olarak öne çıkmaktadır (WEF, 2023).

Yalnızca uzak gelecekte değil yakın gelecekte dahi insanların kitlesel olarak işsiz kalabileceği korkusu ile bu korkunun karşıtı olarak ortaya çıkan yapay zekânın yeni iş alanları yaratacağı beklentisi insanın yeni beceriler kazanması gerekliliğine yol açmaktadır. Raporun dikkat çektiği noktalardan bir diğeri ise “işverenlerin önümüzdeki beş sene içerisinde çalışan becerilerinin %44'ünün altüst olacağı öngörüsüdür”; “2027'den önce her 10 çalışandan 6'sının” yapay zekânın iş hayatında kullanımı üzerine “eğitime ihtiyaç duyacağı” beklenmekte; fakat eğitim alanlardan yalnızca yarısının gerekli formasyona ulaşabileceği düşünülmektedir (WEF, 2023, s. 7). Yeni oluşmakta olan ya da oluşacak işlerde en çok ihtiyaç duyulan becerinin “analitik” ve “yaratıcı düşünce” olduğu belirtilmektedir (WEF, 2023, s. 6). Çalışma hayatında ihtiyaç duyulan diğer beceriler arasında “direnç, esneklik ve çeviklik; motivasyon ve kendine dair farkındalık; merak ve yaşam boyu öğrenme” ile “başkalarıyla çalışabilme – empati ve aktif dinleme ve liderlik ve sosyal etki” bulunmaktadır (WEF, 2023, s. 6).

İşletmelerin %42'sinin beceri eğitimine yatırım yapma arayışı içinde olacağı da raporun dikkat çektiği bir diğer noktadır (WEF, 2023, s. 7). Pandemi'nin küresel iş gücüne etkisi bağlamında kadınların ve gençlerin istihdam oranlarındaki düşüklüğe vurgu yapan rapor (WEF, 2023, s. 12), özellikle gençlerin eğitilmesi gerektiğine dikkat çekmekte ve gençlerin geleceğin iş ve mesleklerine ve teknolojiye uyum sağlamalarına imkân verecek özelliklerinin iş gücü piyasasına olumlu etkisi olacağını öne sürmektedir (WEF, 2023).

Üçüncü olarak OECD (2024), yapay zekâ politikalarını gözlemlemek ve “potansiyel yapay zekâ geleceklerini inceleyerek hükümetlerin onları bugünden aktif olarak şekillendirmelerine yardım etmek” hedefi taşımaktadır. Uzmanlar, “tarafllık, ayrımcılık, gözetleme, hesap verilemezlik, kritik altyapılarda güvenilmez yapay zekâ sistemlerinin kullanımı, iş kaybı ve kitlesel manipülasyon” gibi yapay zekânın yol açabileceği potansiyel gelecek risklerine dikkat çekmektedir (OECD, 2024). Bu riskler karşısında yapay zekânın “insani değerlere uyumunun” gözetilmesi ve “suistimal edilebilecek kullanımlarının engellenmesi,” yapay zekânın; örneğin “eğitim ve sağlık çıktılarının iyileştirilmesi” gibi faydalarını artıracaktır (OECD, 2024). Bu bağlamda OECD'nin ev sahipliğinde çalışmalar yürüten ve farklı alanlardan uzmanların oluşturduğu “Yapay Zekâ Küresel Ortaklığı” (the Global Partnership on Artificial Intelligence) (OECD, t.y.), “Çalışmanın Geleceği Çalışma Grubu Raporunu” (Future of Work Working Group Report) (GPAI, 2023) yayımlamıştır. Bu rapor, yapay zekâyla çalışmanın dönüşümüne

eleştirel bir bakış açısı getirip; “yapay zekânın hassasiyetle geliştirilmesi ve uygulanması” gerektiğine işaret etmekte; “insan hakları, içerme, çeşitlilik ve demokratik değerlere” vurgu yapmaktadır (GPAI, 2023, s. 4). İş yerinde yapay zekânın adil kullanımı (fair work project) desteklenmekte, ülkeler arası farkları ortaya çıkarmak üzere çalışma grupları oluşturulmaktadır (GPAI, 2023, s. 6). Özellikle yapay zekânın nasıl çalıştığı ve karar verme süreçlerinin açıklanabilirliği konusunda eğitimlerin önemine dikkat çeken rapor, yukarıda bahsedilen beceri kazanma ve sürekli öğrenme konularını acil olarak gündemine almaktadır. Yapay zekâ okuryazarlığının artırılması yapay zekânın işgücüne olumlu etki edeceği beklentisiyle örtüşmektedir (GPAI, 2023, s. 9).

Rapor iş gücünde yapay zekânın tamamlayacağı işler ve yapay zekânın etkisinden muaf işler dışında oluşan “Büyük Bilinmeyen” (the Big Unknown) kategorisine de dikkat çekmektedir (GPAI, 2023, s. 10). Bu kategorinin ana akım yapay zekâ ve işin geleceği tartışmalarında bulunmamasını eleştiren rapor (GPAI, 2023), işin geleceğini ve nasıl dönüşeceğini anlamada yerinden edileceklerle ilgili çalışmaların yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Bu tür çalışmaların yapılmasının elzem olmasının nedenlerinden biri yapay zekânın sektörleri ve meslek gruplarını etkileme şekillerinin evrensel olmaması; bu etkilerin yerel sosyo-ekonomik koşullara göre değişecek olmasıdır (GPAI, 2023, s. 10). Ayrıca “büyük bilinmeyen” gelecekteki tezahürlerini belirleyecek olan bugünün karar vericilerinin alacağı kararlardır (GPAI, 2023, s. 5). Bu nedenle raporu OECD ev sahipliğinde kaleme alan Çalışmanın Geleceği Çalışma Grubu, geleceği belirsiz olan bu meslek gruplarıyla ilgili yerel, ampirik bilginin üretilmesini ve kararların bu çerçevede verilmesini teşvik etmektedir (GPAI, 2023, s. 10).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Gelecek sosyolojisi alanının gösterdiği üzere geleceğe dair üretilen anlatılar hem hâlihazırda toplumun hangi güç ilişkileriyle şekillendiğini gözler önüne serdiği için hem de bu anlatılar çerçevesinde ortaya çıkan öngörüler, beklentiler ve imgeler geleceği şekillendireceği için dikkate değerdir (Bazzani, 2023; Urry, 2016). Yapay zekânın çalışmanın ve işin geleceğine dair kurduğu olumlu ve olumsuz anlatılar bulunmakta (Acemoglu ve Restrepo, 2018; Willcocks, 2020); yapay zekânın nasıl etkileyeceği henüz belli olmayan “büyük bilinmeyen” (GPAI, 2023) alanı ise bu dönüşümün tahayyülünün sınırlarına işaret etmektedir. Geleceğinin nasıl şekilleneceği kesin olmayan bu gruplar “geleceksizlik” (Tutton, 2023) tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

IMF, WEF, GPAI’nın önceki bölümlerde incelenen raporları yapay zekânın gelecek yıllarda çalışma hayatında önemli dönüşümler yaratacağını öngörmektedir. Bu raporlarda yapay zekânın çalışma hayatını dönüştürürken insan için yeni işler ortaya çıkaracağı öngörüsü ve insanın işini

tamamlayarak üretkenlik ve verimlilikle beraber ekonomik büyüme getireceği beklentisi (WEF, 2023) olumlu olarak ele alınmaktadır. Diğer yandan insanların işsiz kalacağı, yeni ortaya çıkan işler için yeni beceri edinme zorunluluğu ve bunun zorluğu gibi olumsuz anlatılar da raporlarda (Cazzaniga vd., 2024; WEF, 2023) yer almaktadır. Gelecek anlatılarındaki bu tür ikilikler yapay zekânın getireceği dönüşümlerin karmaşıklığını tam olarak ortaya koyamama konusunda bir risk oluşturmaktadır (Acemoglu ve Restrepo, 2018; Willcocks, 2020).

Diğer yandan bu anlatılar büyük oranda sermayenin çıkarlarını göz önünde bulundurma ve başka aktörlerin tahayyüllerini çerçeve dışında bırakma riskini de taşımaktadır. Örneğin raporlardaki anlatılarda verimlilik, üretkenlik, sermaye birikiminin derinleşmesi ve ekonomik büyümenin önemi (Cazzaniga vd., 2024; WEF, 2023) vurgulanmaktadır. Fakat gelecek sosyolojisi alanının da önemle belirttiği üzere geleceği yalnızca ekonomik planlamayla tahayyül etmek toplumsal, ekolojik başka faktörlerin göz önüne alınmasını engelleyebilir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği de gelecekçiler arasında bir tartışma konusudur (Meadows vd., 1972).

Benzer şekilde raporlarda Pandemi ve iklim değişikliği gibi dezavantajlı kesimler için hayati sıkıntılar yaratan olgular yeni yatırım alanları olarak görülmekte (WEF, 2023), bu bağlamda da gelecekle ilgili korkular sermaye için bir yatırım alanı olarak yeniden formüle edilmektedirler. Hâlbuki Tutton'un da vurguladığı üzere iklim krizi örneğin gençler için bir fırsat olmanın çok ötesinde "geleceksizlik" hissi yaratmaktadır (2023, s. 443). Her ne kadar bu raporlarda işsizliğin kontrol altında tutulabilmesi için beceri eğitimleri gibi çeşitli çözümler aransa da verimliliğe ve yatırım olanaklarına yapılan bu vurgu, küresel kurumların gelecek anlatılarının her kesimin çıkarlarını aynı şekilde göz etmediğine işaret etmektedir. Bu senaryolarda gözetilen kesimler olarak uluslararası sermayedar sınıflar öne çıkmaktadır. Bu nedenle bu raporlar, bu kurumların küresel kapitalizmin işleyişindeki merkezi yerini (Carroll ve Carson, 2006; Chimni, 2004) doğrulayan gelecek anlatıları olarak yorumlanabilir.

Ayrıca, yapay zekânın çalışmayı gelecekte nasıl dönüştüreceği tartışmalarında verimlilik ve üretkenliğin artışı yukarıda bahsedilen olumlu-olumsuz etkiler ikiliğinde olumlu etkiler arasında konumlandırılmaktadır. Bu ilişkilendiriliş de raporlardaki gelecek anlatılarında tam olarak açık olmayan fakat etkili olduğu gözlemlenebilen sermayedar perspektifinin yansıtıldığını göstermektedir. Emegün bu verimlilikten ve üretkenlikten nasıl pay alacağı yeterince tartışma konusu haline gelememektedir. Bunun yanında yapılan verimlilik ve üretkenlik vurgularında çalışmanın kendisi, çalışanların iş memnuniyetleri ve çalışma hayatlarının niteliği yeterince sorgulanmamaktadır. Örneğin bu verimliliğin ve üretkenliğin çalışma saatlerine, günlerine ve maaşlara etkisi ele alınmamaktadır. Ekonomik büyüme, sermayenin derinleşmesi, gelir ve servet adaletsizliğinin de büyümesi anlamına gelmektedir.

Bunun yanı sıra raporlarda istihdamın nasıl dönüşeceği de yeterince farklı perspektiflerden göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu dönüşüm de yine sermayenin çıkarlarına uyacak şekilde ortaya çıkan yeni iş sahaları çerçevesinde tartışılmakta (örneğin gençlerin teknolojiyle olan ilişkilerinden dolayı yeni ortaya çıkacak işlere daha fazla uyum sağlamanın istihdamı olumlu etkileyeceği gibi) ve insanların yapay zekâyla dönüşmüş çalışma hayatına uyum sağlayabilmek için yeni yetkinlikler edinmeleri (teknoloji okur-yazarlığına ve orta ve yüksek beceri gerektiren işlere yapılan vurgu gibi) (WEF, 2023) bir çözüm olarak sunulmaktadır.

Uluslararası düzeyde güç sahibi bu kurumların gelecek anlatılarında daha ziyade sermaye sahiplerinin perspektifinin yer alması; işçiler, gençler, emekliler ve çalışmayan kesimler gibi diğer aktörlerin perspektiflerinin bu raporlarda üretilen anlatıların dışında kalma riski taşıdığını göstermektedir. Böylece geleceğe, yapay zekâyâ ve çalışmaya dair daha farklı öngörüler ve talepleri olabilecek grupların tahayyülleri, geleceğin yaratım sürecinde marjinalleşme tehlikesiyle karşılaşılır. Bu tehlike, John Urry'nin (2016) işaret ettiği gibi geleceği şekillendirebilme yetisinin toplumsal güç ilişkilerinin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Bugünün küresel güç ilişkileri içinde şekillenen bu gelecek anlatılarının içinde hangi yaklaşımların yer aldığı yanı sıra hangi yaklaşımların dışarıda kaldığı da önem taşımaktadır. Özellikle de geleceği şekillendirme gücü olan küresel kurumların anlatılarının dışında kalmak bugünden tasarlanan geleceğin dışında kalma riskini de yaratır. Küresel kurumların gelecek anlatılarının dışında kalan aktörler de Tutton'un toplumsal ve ekonomik sorunlara karşı ortaya çıkan duygulanımsal bir durum olarak kavramsallaştırdığı geleceksizlik hissine (2023, s. 443) sahip olabilirler. "Geleceksizlik" kavramı bu aktörlerin ihtiyaçları gözetenmeden tasarlanan bir geleceğin içinde kendilerini bulma ihtimalini tarif etmek için de kullanılabilir.

Buna iyi bir örnek literatürde kendisine yeterli yeri bulamayan, büyük bilinmeyen (GPAI, 2023), yerinden edilme potansiyeli olan kişiler ve meslekler kategorisi, bir başka deyişle potansiyel işsizlik meselesidir. Gelecekte işlerin yeniden yapılanmasının iş piyasasının yeni normali olacağı öngörüsü insanın işsiz kalmamak üzere yeni işlere uyum sağlamada gerekli becerileri zorunlu olarak edinmesi anlamına gelmektedir. Ancak gerekli becerilerin eğitim süreçlerine (WEF, 2023) vurgu yapılırsa da yaşanacak işsizlik sürecine yeterli önem verilmemektedir. İşsiz kalacakların istihdama yeniden entegre edilme süreci ve bu kişilerin ve toplumun refahı göz önüne alınarak atılabilecek sosyal politika adımları gündem dışı kalma riski taşımaktadır.

Bu durum, özellikle de küresel kapitalist sistemin ürettiği gelecek anlatılarının dışında kalan “büyük bilinmeyen” alanının gelecekte nasıl şekilleneceğinin belirsizliğine (GPAI, 2023) işaret eder. Bu belirsizlik, yapay zekânın çalışma hayatına entegre edilmesiyle şekillenen dönüşümlerde uluslararası kapitalist sınıfların çıkarlarına uyum sağlayamayan aktörleri de geleceksizlik riskiyle karşı karşıya getirir. Yok olacağı kesin olarak öngörülen meslek gruplarının aksine büyük bilinmeyen alanındaki aktörler, belirsizliğe yapılan bu vurgu nedeniyle geleceksizliği bir gerçeklikten ziyade bir kaygı kaynağı olarak yaşama riskini taşırlar. OECD ev sahipliğinde üretilen fakat eleştirel öğeler taşıyan GPAI (2023) raporu da bu alanda yeterince çalışma olmamasını vurgulayarak, araştırmacıları bu alana yönlendirmektedir.

Öte yandan yapay zekâyla ilgili anlatılar tüm insanlığın eşit düzeyde bir dijital altyapıya ve internet erişim olanaklarına sahip olduğunu ve herkesin bu dönüşümünden benzer şekillerde etkilenebileceğini varsayma riskini barındırır. Bu riske karşın raporlarda etik bir yapay zekânın imkânları da sorgulanmaktadır. Örneğin, GPAI (2023) raporunda yapay zekânın çalışma hayatına entegrasyonu sağlarken eşitlik, adalet, çoğulculuk gibi ilkeleri göz önünde bulundurması gerektiği vurgulanmaktadır. OECD ev sahipliğinde yapılan bu çalışmanın geleceğe dair bu temkinli yaklaşımı umut vericidir. Bu yaklaşım geleceksizlik riskinin üstesinden gelinmesine dair bir çaba olarak okunabilir.

Yapay zekâ uygulamalarının iyileştirilmesine odaklanan bu tür yaklaşımlar bugüne dair eleştirel bir bakış da sağlayabilir. Gelecek ile bugün arasındaki derin bağlantıya (Bell, 1996; Adam, 2023) dikkati çeken bu durum ve geleceğe dair bu temkinli bakış yapay zekânın, içinden çıktığı dünyanın eşitsizliklerinin ve adaletsizliklerinin bir taşıyıcısı olma riskine işaret eder. Bu bağlamda yapay zekâyla ortaya çıkacak dönüşüme ilişkin gelecek anlatıları bugünün eleştirisini mümkün kılan bir alan olarak da ortaya çıkar. Bugünün eleştirisini yapmak çalışmanın öznesi olan emeğin çıkarlarının, arzularının ve gereksinimlerinin gelecek tasarıları oluşturulurken merkezi bir noktada konumlandırılmasının önünü açılabilir.

Bu çerçevede gelecek sosyolojisi alanının ve bu alanda üretilmiş “geleceksizlik” kavramının (Tutton, 2023) toplumsal hayatın eğitimden iletişime, sağlıktan çalışma hayatına kadar birçok alanını etkileyeceği düşünülen yapay zekâ gibi teknolojilerin dinamiklerinin anlaşılmasındaki önemi ortaya çıkmaktadır. Bu etkileri anlamaya yönelik bir çaba gelecek tahayyüllerinin adil ve eşit olmadığını açıkça ortaya koyabilir. Geleceği derinden şekillendirecek olgulardan biri olarak konumlandırılan yapay zekâ ve yapay zekânın şimdiden radikal bir şekilde dönüştürdüğü çalışma hayatı gelecek sosyolojisi perspektifinden incelenmeye değerdir. Bu bağlamda gelecek sosyolojisi, geleceğe dair tahminlerde bulunup toplumu şekillendirmeye değil, gelecek anlatılarının yapısökümüne dikkat

ekebilir. Anlama Şekil veren, onu giydiren insan becerisi olarak geleceği tahayyül etmeye yönelik eleştirel bir yaklaşım, geleceğin planlanıŐında ve Őimdide, bugünde kurgulanıŐında kimlerin içerilip, kimlerin dışarıda bırakıldığını sorgular. Yapısöküm toplumda, siyasette diplomasi ve politikada bugün olandır ve tahayyül edilemeyen geleceğin, imkânsızın deneyimi olarak “özgürlüğe, sorumluluğa, karara, etiğe ve siyasete” açılır (Derrida, 1990b, s. 85, aktaran Royle, 2000, s. 11). Bu sayede gelecek anlatılarının yapısöküm yoluyla analizi, geleceğin bugünün iktidar ilişkileri içinde nasıl kurgulandığını ortaya koyar.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation and work. NBER Working Paper No. 24196. Erişim adresi (27.06.2024): https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24196/w24196.pdf
- Adam B. (2023). Futures imperfect: A reflection on challenges. *Sociology*, 57(2), 279–287.
- Adaş, E. ve Erbay, B. (2022). Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 326-337.
- Aligica, P. D. (2011). A critical realist image of the future: Wendell Bell's contribution to the foundations of futures studies. *Futures*, 43(6), 610-617.
- Aquino, Y. S. J., Rogers W. A., Braunack-Mayer, A., Frazer, H., Win, K. T., Houssami, N., Degeling, C., Semsarian, C., Carter, S. M. (2023). Utopia versus dystopia: Professional perspectives on the impact of healthcare artificial intelligence on clinical roles and skills. *International Journal of Medical Informatics*, 169, 104903, 1-10.
- Bazzani G. (2023). Futures in action: Expectations, imaginaries and narratives of the future. *Sociology*, 57(2), 382–397.
- Bell, W. (1996). The sociology of the future and the future of sociology. *Sociological Perspectives*, 39(1), 39–57.
- Bell, W. ve Mau, J. A. (1971). *The sociology of the future*. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Londra: Penguin Books.
- Bozkurt, V. ve Gürsoy, D. (2023). The Artificial Intelligence Paradox: Opportunity or Threat for Humanity?. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1–14.
- Carroll, W. K. ve Carson, C. (2006). “Neoliberalism, capitalist class formation and the global network of corporations and policy groups.” Plehwe, D., Walpen, B. ve Neunhöffer, G. (Der.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique içinde* (s. 51-69). New York ve Londra: Routledge.
- Cazzaniga, M., Jaumotte, F., Li, L., Melina, G., Panton, A. J., Pizzinelli, C., Rockall, E. J. ve Mendes Tavares, M. (2024). “Gen-AI: Artificial Intelligence and the Future of Work.” IMF. Erişim adresi: (14.01.2024): <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2024/01/14/Gen-AI-Artificial-Intelligence-and-the-Future-of-Work-542379>
- Chimni, B. S. (2004). International institutions today: an imperial global state in the making. *European Journal of International Law*, 15(1), 1-37.

- Derin, O. E. (2023). Rossum'un evrensel robotları: Lüks komünizmden tanrının gazabına gelecek vizyonlarını güncel siyasette yeniden konumlandırmak. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 209-229.
- Derrida, J. (2011). *Gramatoloji* (Birkan, İ., Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Di Zio, S., Tontodimamma, A., del Gobbo, E. ve Fontanella, L. (2023). Exploring the research dynamics of futures studies: An analysis of six top journals. *Futures*, 153, 103232.
- Diktaş Yerli, G. (2023). Sosyal değişme perspektifinden yapay zekâ üzerine bir değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, 7(115), 8531-8539.
- Ersözlü, M. (2023). Yapay zekâ ve teknolojinin yaşlı bakımında rolü: Robot & Frank filmi bağlamında bir inceleme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 352-368.
- Ertuğrul, T. (2023) Jacques Derrida'dan Hareketle Teknik ve Teknoloji. E. Tacettin (Ed.), *Çağdaş Felsefe ve Teknik* (s. 203-256) içinde. İstanbul: Pinhan.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Longman.
- Foucault, M. (2014). *Bilginin arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gezgin, U. B. (Ed.). (2023). *Yapay zekâ psikolojisi ve sosyolojisi*. Ankara: Serüven.
- Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI). (2023). Future of work working group report. Erişim adresi (27.06.2024) [https://gpai.ai/projects/future-of-work/Future%20of%20Work%20Working%20Group%20Report%20v2%20\(November%202023\).pdf](https://gpai.ai/projects/future-of-work/Future%20of%20Work%20Working%20Group%20Report%20v2%20(November%202023).pdf)
- Goring, J., Kelly, P., Carbajo, D., & Brown, S. (2023). Young people's presents and futures, and the moral obligation to be enterprising and aspirational in times of crisis. *Futures*, 147, 103099.
- Hayal. (1805-1810). Mütercim Âsım Efendi, el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît online sözlüğü içinde. Erişim adresi: <https://kamus.yek.gov.tr/>
- Huato, J. (2024). The Political Economy of Digital Technology. *Science and Society*, 88 (2), 212-249.
- Jarrahi, M. H., Lutz, C., Boyd, K., Oesterlund, C. ve Willis, M. (2023). Artificial intelligence in the work context. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 74(3), 303-310.
- Masini, E. (2006). Rethinking futures studies. *Futures*, 38(10), 1158-1168.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. ve Behrens III, W. W. (1972). *The limits to growth*. Potomac Associates Books.

- Milojevic I., Inayatullah S. (2003). Futures dreaming outside and on the margins of the western world. *Futures*, 35(5), 493–507.
- Morgan, H., & Tutton, R. (2024). Enabling futures? Disability and sociology of futures. *Journal of Sociology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14407833241248193>
- OECD (2024). “AI Futures.” Erişim adresi: (27.06.2024): <https://oecd.ai/en/site/ai-futures>
- OECD (t.y.). OECD to host Secretariat of new Global Partnership on Artificial Intelligence. Erişim adresi (29.06.2024): <https://www.oecd.org/newsroom/oecd-to-host-secretariat-of-new-global-partnership-on-artificial-intelligence.htm>
- Özbey, A. Ü. (2023). Sanallık sosyolojisi bağlamında metaverse metahuman ve yapay zekâ betimlemeleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 73-90.
- Pors, J. G., & Kishik, S. (2023). Future-making in an uncertain world: The presence of an open future in Danish young women’s lives. *Sociology*, 57(2), 398-414.
- Royle, N. (2000). What is Deconstruction? Royle, N. (Der), *Deconstructions A User’s Guide* içinde (s. 1-13). Palgrave.
- Sheikhi, M. (2022). Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 102-111.
- Steiner, G. (1998). *After Babel Aspects of Language and Translation*. Oxford University Press.
- Tutton R. (2023). The sociology of futurelessness. *Sociology*, 57(2), 438–453.
- Urry, J. (2016). *What is the future?* Polity Press.
- Uyanık, H. N. (2022). Toplumsal sistem ve siberetik ilişkisi: Sosyo-sibernetiğin doğuşu. *Medya ve Kültür*, 2(2), 286-300.
- Vicsek, L. (2021). Artificial intelligence and the future of work – Lessons from the sociology of expectations. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 41(7/8), 842-861.
- Willcocks, L. (2020). Robo-Apocalypse cancelled? Reframing the automation and future of work debate. *Journal of Information Technology*, 35(4), 286-302.
- World Economic Forum (WEF). (2023). *Future of Jobs 2023*. Erişim adresi: (27.06.2024): <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

ARAŐTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Yazarların alışmadaki katkı oranları eşittir.